

Azərbaycan xalqaları: Qazaxdan Borçalıya

("Azərilmə"nin rəhbəri, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, professor Vidadi Muradovun "Qazax-Borçalı bölgəsinin xalqaları" adlı dərs vəsaiti haqqında)

Nizami Cəfərov

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Mədəniyyət Komitəsinin sədri, millət vəkili, AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor

Hər bir sənət sahəsini yaradanlar və yaşadanlar haqqında yazılan əsərlər həmin sənət sahələrinin nümunələri qədər dəyərlidir. Azərbaycanda da bu qəbildən olan əsərlərin sayı kifayət qədərdir. Şairlər, yazıçılar, bəstəkarlar, rəssamlar, memarlar, müəllimlər, həkimlər...haqqında müxtəlif illərdə nəşr olunmuş mənbələr vardır. Təəssüf ki, son illərdəki gözəlliyi, ecazkarlığı və təkrarsızlığı ilə öyündüyümüz Azərbaycan xalqçılıq sənətinin nümayəndələri haqqında məlumatlılıq hökm sürürdü. Azərbaycan xalçası bugünkü şöhrətinə görə adları, demək olar ki, tamamilə unudulmuş, tarixin dərinliklərində itib-batmış minlərlə təvəzökar istedadlara bərcudur. Lakin uzun müddət onları öz adları ilə yox, yalnız ümumi "xalqçı" adı ilə xatırlamaqdan başqa çarəmiz yox idi.

Hətta ali və orta təhsil müəssisələrinin bu sahə üzrə ixtisaslaşmış fakültələrində belə xalqçılıq tarixi və sənəti tədris olunsa da, xalqçıların həyat və fəaliyyəti diqqətdən kənar qalırdı. Bu sahə uzun illər boyu öz araşdırmaçısını, tədqiqatçısını gözləmişdir.

Sevindirici haldır ki, "Azərilmə" Elmi-Tədqiqat və İstehsalat Mərkəzinin son illərdə apardığı araşdırmalar bu sahədəki boşluğu aradan qaldıra bilmişdir. Bu günlərdə "Azərilmə" "Azərbaycan xalqaları bütün qrupları ilə" adlı genişmiqyaslı, fundamental tədqiqat layihəsi çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, professor Vidadi Muradovun növbəti kitabını-dərs vəsaitini Azərbaycan, ingilis və rus dillərində yüksək poliqrafik səviyyədə nəşr etdirmişdir. Xatırladaq ki, "Azərilmə"nin Azərbaycanın xalqçılıq mərkəzləri üzrə apardığı ekspedisiya tədqiqatlarına dair ilk nəşri "Naxçıvan xalqçıları" (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində, 2013-cü il) adlanırdı. Həmin kitabda Naxçıvan Muxtar Respublikasının 7 rayonunun 68 kəndindən 254 toxucu haqqında məlumatlar, rəngarəng ekspedisiya materialları yer alıb. Şahbuzdan 31, Şərurdan 58, Babəkədən 49, Culfadan 37, Sədərəkədən 8, Kəngərliyədən 35, Ordubaddan 36 toxucunun həyat və fəaliyyəti

ilə yanaşı, qədim abidələrdən, şəxsi fantaziyalardan, yerli adət-ənənələrdən qaynaqlanan xalqalar işıqlandırılmışdır. "Qazax-Borçalı bölgəsinin xalqçıları" adlanan yeni dərs vəsaitində isə Azərbaycan xalqçılığının Qazax-Borçalı qrupunun coğrafi sərhədlərinə müvafiq olaraq, respublikamızın Ağstafa, Qazax, Tovuz, həmçinin Gürcüstan Respublikasının azərbaycanlılar yaşayan Bolnisi (Çörük Qəmərlisi), Dmanisi (Başkeçid), Tetri-Skaro (Ağbulaq), Zalqa (Barmaqsız), Marneuli (Sarvan) rayonlarının xalqçıları, xalqaları, xalça tacirləri, boyaqçıları haqqında məlumatlar əhatə olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, "Azərilmə"nin xalqçılar haqqında olan tədqiqatları Azərbaycan xalqçılıq sənətinin XIX əsrin sonundan ta bu günlərimizədək "kim kimdir?" xarakterli ensiklopediya səciyyəsi daşıyır. "Azərilmə" bu kitab-kataloqlarla Azərbaycan xalqçılığının simasını yarada bilir. Qədim xalqçılıq sənətinin gələcəyi isə məhz ilmə-ilmə, naxış-naxış, insan-insan tədqiq olunan bu cür fundamental araşdırmalar üzərində qurulmalıdır. Bu cild-cild kitablarla Azərbaycan xalqçılığının keçmiş və müasir tarixi yazılır. Bu kitablar həm sənətsünaslıqda, həm də tarixsünaslıqda xalqalar və xalqçılar haqqında olan məlumatlılığı aradan qaldırır, bəzən də yanlış, həttə qərəzli informasiyaların qarşısını alır. Zənnimizdə, bu mənbələrin dəyəri get-gedə daha da artacaq. Çünki orada haqqında məlumat verilən fotoşəkilləri olan xalqçıların bəziləri artıq həyatda yoxdur. Həmin xalqçılardan yadigar qalan xalqar dünyanı dolaşsalar da, onların kəndlərinə, ailələrinə adları həkk olunmuş bu kitablar yadigar qalacaq. Deməli, "Azərilmə" bu araşdırmaları ilə respublikamızda əsl xalqçılıq mərkəzi vəzifəsini şərəflə yerinə yetirərək xalqçılara "sahib çıxır".

"Qazax-Borçalı bölgəsinin xalqçıları" kitab-kataloqu sadə və dəqiq quruluşu, məzmunu, həmçinin toplanmış informasiyanın sistemli təqdimatı ilə diqqəti cəlb edir. Statistik göstəricilərə görə, dərs vəsaitinə Qazax rayonunun 21 kəndindən 100, Tovuz rayonunun 28 kəndindən 124, Ağstafa rayonunun 23

kəndindən 104, Borçalıdan - Bolnisinin (Çörük Qəmərli) 30 kəndindən 134, Dmanisinin (Başkeçid) 31 kəndindən 149, Tetri-Skaronun (Ağbulaq) 1 kəndindən 8, Zalqanın (Barmaqsız) 1 kəndindən 5, Marneulinin (Sarvan) 34 kəndindən 116 xalçaçı haqqında məlumat daxil edilmişdir. Hər bir xalçaçının təvəllüdü, anadan olduğu kənd və ustadı haqqında konkret informasiya verilmişdir.

Kitab-albomu vərəqləyərəkən həmkəndlim (və qohumum) - Ağstafanın Zəlimxan kəndindən olan Güllüm xalanın toxuduğu xalçanın fonundakı şəklinə rast gəldim. O Güllüm xala ki, bir neçə ay bundan əvvəl rəhmətə getdi. Əgər "Qazax-Borçalı bölgəsinin xalçaçıları" kitabı nəşr olunmasaydı, yaqın belə bir xalq sənətkarının nə vaxtsa mövcudluğunu yalnız yaxın qohum-əqrəbəsi xatırlayacaqdı.

"Azər-İlma" bu kitabla Güllüm xalanın taleyini yaşayan yüzlərlə xalçaçıya "sənət vəsiqəsi" təqdim etmişdir. Təsədüfən deyilməyib ki, tarixi yazmaq onu yaratmaq qədər əhəmiyyətlidir. Və "Qazax-Borçalı bölgəsinin xalçaçıları"nın müəllifləri, xüsusilə kitab-kataloqun əsas müəllifi professor Vidadi Muradov təkcə xalçaların deyil, daha vacib simaların - xalçaçıların tarixini yazmışlar.

Kitabda görkəmli etnoqraf, akademik Teymur Bünyadov "Əsrləri əsrlərə qovuşduran tarix" adlı müxtəsər giriş sözündə "bu əvəzolunmaz, son dərəcə qiymətli əsərin çap edilməsi təkcə incəsənət, xalça mədəniyyəti ilə məşğul olanların deyil, həm də etnoqrafların, tarixçilərin və böyük oxucu külləsinin marağına səbəb olacağı aydındır" yazaraq ictimaiyyətin diqqətini bu qiymətli əsərə yönəldir.

"Müəllifdən" başlıqlı yazıda professor V. Muradov qeyd edir ki, "mədəniyyət, incəsənət sərhəd tanımır, qadağaları qəbul etmir. Dünyanı heyrətə gətirən sənət əsərləri ən böyük imperiyaların sərhədlərini belə aşaraq bütün bəşəriyyətin incisinə, dəyərinə çevrilə bilər. Azərbaycan xalçaları da məhz bu qiymətli sənət incilərindəndir. Bu gün Azərbaycan xalçalarının Qazax-Borçalı qrupunda tədqiqatçı cəlb olunan xalça və xalça məmulatları da

həmin bu sərhədsizliyin, milli, tarixi, mədəni vəhdətin daşıyıcılarıdır. Həm Qazaxda, Tovuzda, Ağstafada, həm də Borçalıda toxunan xalçalar bir atanın ocağından porvazlanan övladların əl işləri, düşüncə, dünyagörüşü məhsuludur. Qazax-Borçalı bölgəsi dəfələrlə tarixi vahidliyi pozulsu belə, sosial-iqtisadi və mədəni rolunu qoruyub saxlaya bilmişdir".

Tədqiqatçı-alim Qazax-Borçalı bölgəsinin xalçaçılıq ənənələrini bu yurdun adət-ənənələri, insanların dünyagörüşü, təfəkkürü ilə əlaqələndirir: "Hər naxışı bir dastan boyu, duyğular palitrası, ilahi təbin məhsulu olan Qazax-Borçalı xalçaları da ulu bir mədəniyyətin, zəngin xalq təfəkkürünün məhsuludur. Qazax-Borçalı mahalında xalçaçılar "gəbə" deyərək əzizləyirlər. Onları müqəddəs ruhun, inancın daşıyıcıları kimi qiymətləndirir, əksər hallarda divandan asırlar. Hər xalçanın toxunuşu bir el bayramına, mühüm bir hadisəyə çevrilir bu torpaqlarda. Yerli əhali xalçanı bir təbiət bayramı, təbiət hadisəsi kimi dəyərləndirir, öz istək və arzularını, gələcəklərini onunla bağlayırlar. Borçalıda nənələr gələcək nəvələrinin oğlan və ya da qız olacağını müəyyənləşdirmək üçün hananın seyrindən yararlanırlar. Belə ki, yeniyetmə yaşına çatmamış bir oğlan uşağı at əvəzinə kilim çubuğunu minərək evin qapısından bayıra çıxır. Ürəyində övlad yolu gözləyən qadının adını pıçıldayan bu oğlan uşağının qarşısına kişi çıxarsa - həmin qadının oğlu, qadın çıxarsa - qızı olacağına inanırlar. Və ağbırçak nənələrimiz bu inamın həmişə özünü doğrultduğunu da deyirlər. Elə əvvəldən qonaqlı-qaralı olan bu obalarda xalça toxunuşuna xüsusi mərasimlər, məclislər həsr edirlər. Təzə tikilən evi ərsəyə gətirən ustalar şirinlik apardıqları kimi, təzə xalça toxuyunları da unutmurlar. Amma bu işin bir özgə sirri var deyirlər- paklıqdan yaranan xalça hanasının üstünə görə pak gedərsən. Arzun, istəyin, cismnin görə pak ola. Ustad xalçaçıların dili ilə desək, hana paklığı sevir. Əks halda, həmin evdə bir bədbəxtlik üz verər, xalça toxunuşu yarımçıq qalar. Əgər bir evdə hana qurulubsa qohum, qonşu o hananın kəsilədiyi günü toy-

bayram kimi səbirsizliklə gözləyir. Çünki məhz həmin gün hana kəsilən evdə qurban kəsilər, elliklə məclis düzənlənərdi".

Professor Vidadi Muradovun burada toxunan xalçaların bədi xüsusiyyətləri, texniki göstəriciləri haqqında təqdim etdiyi məlumatlar da maraqlıdır: "Burada xalçaların toxunuşunda, əsasən qoyunun bel hissəsindən olan, yüksək keyfiyyətli yundan, keç qəzildən istifadə edirlər. Bu yun daha yumşaq və parlaq olduğundan, toxunan xalçalar da uzun müddət öz keyfiyyətini və rəngini qoruyub saxlaya bilir. İplərin düzgün boyanması xalçanın keyfiyyətinin ilk qərantıdır. Bu baxımdan boyaçıların işi məsuliyyətlidir. Daha çox kimyəvi boyalara üstünlük verildiyi müasir dövrdə belə Qazax-Borçalı boyaçıları öz ənənələrinə sadiq qalmış, indiyədək bu məsuliyyəti peşəni yəşatmışlar. "Qazax-Borçalı xalçası" dedikdə, bir qayda olaraq, Bakı, Şirvan, Quba, Təbriz xalçalarındən bədi və texnoloji xüsusiyyətlərinə görə tam fərqli, ağır çəkili, hündür, lakin yumşaq və parlaq xovlu, müxtəlif ölçülü xalçalar nəzərdə tutulur. Bəzi hallarda bu qrupda toxunan xalçaları boyunun uzun olmasına görə yolluğu xatırladırlar. İlk baxışdan qalın görünən bu xalçalar ən yüksək keyfiyyətli yundan toxunardılar. Bu ənənə indi də yaşamaqdadır. Bu xalçalarda təbii boy-aqlardan alınmış qırmızı, ağ, qara, sürməyi, sarı, şabalıdı, yaşıl, mor, mavi rənglərdən ibarət kolorit həlli ilə uyurluğu ilə diqqəti cəlb edir..

"Azər-İlma" dünyanın bir çox nüfuzlu muzeyləri ilə qurduğunu əməkdaşlıq zəminində Qazax-Borçalı bölgəsinin qədim xalçaları haqqında məlumatlar əldə etmişdir. Müəllif bu haqda

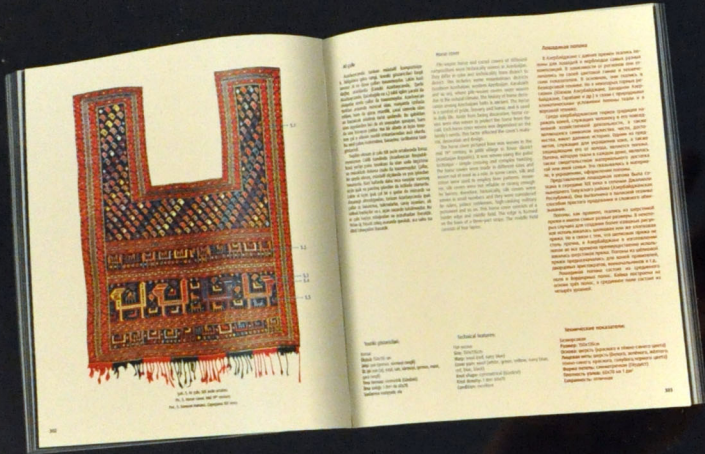
oxucuları məlumatlandıraraq yazır ki, "bütün Azərbaycan xalçaları kimi Qazax-Borçalı xalça örnəkləri də tarixləşdikcə daha böyük önəm, əhəmiyyət kəsb edir. Hal-hazırda XIV əsərə aid Qazax xalçası Berlin İncəsənət Muzeyində, XVIII əsərə aid nümunələr Nyu-York "Metropolitan"ında, Sankt-Peterburqun "Ermitaj"ında, Rusiya Etnoqrafiya Muzeyində, Londonun "Viktoria və Albert" Muzeyində, Budapeştin İncəsənət Muzeyində mühafizə olunur, tamaşaçıların rəğbətini qazanır".

Xalçalar insan ömrü yaşayır. Hər bir insan kimi xalçaya da sahib çıxmaq, onu əzizləmək, qorumaq lazımdır. Bu mənada xalçaçı tacirlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Tarix boyu bizim bir xalçaçı xalq olaraq qüsurlumuz toxuduğumuz xalçaları öz ünvanına (istehlakçıya) lazımı səviyyədə

çatdırı bilməyimiz, xalça bazarında aldanmışımız (və bundan irəli gələn sonrakı peşmançılığımız) olub. Elə bilirəm ki, hələ də dünya bazarında nəinki tələb olunan səviyyədə, heç ortaya yaxınlaşan səviyyədə də uğurlarımızdan danışmaq doğru olmazdı. Qazax-Borçalı xalçaları, əsasən Qazax,

"quş", "ox", "ulduz", "yarpaq" kimi simvolların mükəmməl şərhəri verilmişdir. Professor Vidadi Muradov öçerkdə qeyd edir ki, "tarixən Azərbaycanda bütün xovlu və xovsuz xalçaların, məişət əşyalarının üzərində əksini

Gəncə bazarlarına və Tiflisin Şeytanbazarına çıxarılmış, buradan da dünyanın müxtəlif yerlərinə yayılmışdır. Xalça ticarətinin düzgün qurulması bölgədə xalçaçılığın daha sürətlə inkişaf etməsinə, buraya xarici ölkə tacirlərinin, soyayhlarının, alimlərinin axununun güclənməsinə səbəb olmuşdur. Kitab-kataloqa Qazax-Borçalı bölgəsinin sayılıb-seçilən 15 xalça taciri haqqında məlumat və onların fotosəkillərinin yer aldığı ayrıca bölmə də daxil edilmişdir.

Kitabın "Simvollar Azərbaycan xalçasının əlifbasıdır" başlıqlı öçerkində bölgənin ayrı-ayrı xalçaları əsasında "çoxci-fələk", "damğa", "daraq", "oidaha", "göz", "gül", "həyat ağacı", "ikibaşlı, dördyaqlı heyvan", "qoç buynuzu",

tapmış simvollar hər bir xalça qrupundan, eyni zamanda toxucuların fərdi yaradıcılıq imkanlarından və fantaziyalarından asılı olaraq dəyişikliyə məruz qalmışdır. Qazax-Borçalı bölgəsinin xalçalarının simvollar aləmi bu torpaqlarda yaşamış insanların təbiətə münasibətini, onların təsərrüfat həyatını, məişətini, adət-ənənələrini ifadə etmişdir. Burada toxunan xalçalar daha çox həndəsi kompozisiyaları ilə yadda qalır. Bu xalçaları dünyada məşhurlaşdıran onların təsirliyi, qədimliyi, genetik mənsubiyyətinin və bədii quruluşunun sabitliyidir. Bu xalçaların gücü, enerjisi, cazibəsi onların daha çox bitkin müstək, ezoterik, sakral anımlı lakonik fikirləri əks etdirən rəmlərdən təşkil olunmasındadır.

Oxucu ciddi eksperimentasiya tədqiqatlarının məhsulu olan "Qazax-Borçalı bölgəsinə

aid xalçaçılıq məntəqələri" adlı sxem-xəritə vasitəsilə bu qədim xalçaçılıq bölgəsi ilə kənd-kənd, qəsəbə-qəsəbə tanışlıq imkanı qazanır. Zənnimizcə, bu, əsərin ayanılığını və təcrübə əhəmiyyətini gücləndirən göstəricilərdən biridir.

Cəsarətlə demək olar ki, bu və ya digər nailiyyətləri ilə "Azər-İlmə"nin Azərbaycan xalçaçılığı və xalçaşünaslıq elmi qarşısındakı tarixi xidmətləri misilsizdir. İlk növbədə, ona görə ki, professor Vidadi Muradovun rəhbərliyi ilə "Azər-İlmə" indiyə qədər Azərbaycan xalçaşünaslığının gördüyü işləri, qazandığı zəngin təcrübəni dərinlən öyrənməyə, mövcud uğurları ümumiləşdirməyə və bütün bunlara sahib çıxmağa çalışır.

İkincisi, bu xidmətlər ona görə tarixidir ki, qazanılmış ümummillə təcrübə mənimənilməklə və ona istinad olunmaqla mütəxəssislər səfərbər edilərək, onların intellektual potensialından optimal bir şəkildə istifadə olunur, geniş elm cəbhəsi açılır.

Üçüncüsü, Azərbaycanda xalçaçılığın tarixi ənənələrə uyğun inkişafı, unudulmuş və ya unudulmaqda olan xalçaçılıq məktəblərinin, yaxud üslublarının bərpası üçün praktik addımlar atılır.

Dördüncüsü, müxtəlif xalqların xalçaçılıq mədəniyyəti, texnologiyaları müqayisəli şəkildə öyrənilməklə Azərbaycan xalçaçılığının tarixi və tipoloji özünəməxsusluqları təsdiq olunur. Və bir sıra təbii, yaxud süni mübahisələrə aydınlıq gətirilir.

Bəşincisi, dünya miqyasında (və sözün geniş mənasında dünya bazarında) Azərbaycan xalçasının həm maddi, həm də mədəni nüfuzunun gücləndirilməsi istiqamətində işlər görülür. Milli xalçaçılığa vaxtaşırı olaraq yönələn müxtəlif təvəzük maraqlara elmi əsaslarla qarşı çıxılır və hətta qabaqqlayıcı tədbirlər görülür.

Həmı etiraf edir ki, xalça tarixdir. Və bir etnosun dili, ədəbiyyatı kimi onun incəsənəti (və əgər varsa xalçaçılıq sənəti) də həmin etnos barədə özünəməxsus, həm də inkaredilməz təsvir yaradır. Bir etnos və ya xalq xalça

toxuyursa, onun bir neçə sahədə qabiliyyəti, istedadı, yaxud vərdişlər sistemi olmalıdır ki, buraya ilk növbədə, xalçanın toxunulması üçün materialın istehsalı, rəng də daxil olmaqla toxuma texnologiyasının inkişafı, ideya-bədii, xüsusilə mifoloji dünyagörüşünün mövcudluğu daxildir. Və bunlardan biri hər hansı etnosun vərdişlər sistemində yoxdursa, onun xalçaçılıq mədəniyyətindən danışmaq, ermənilərin məni məzmununda nümunəsində olduğu kimi, cəfəngiyyatdan başqa bir şey deyil.

Son illər ümumən ölkədə qazanılmış təcrübə, o cümlədən də "Azər-İlmə"nin nailiyyətləri deməyə imkan verir ki, həmin problem tezliklə aradan qaldırılacaq, həm bu sahədəki qanunvericiliyimiz, həm də dünya bazarındakı peşəkarlığımız təkmilləşəcəkdir.

Professor Vidadi Muradovun başçılığı ilə "Azər-İlmə"nin həm praktik, həm elmi-nəzəri, həm də mədəni-ideoloji fəaliyyəti ölkədə və onun hüduqlarından çox-çox uzaqlarda böyük maraq doğurur. Toxunan xalçalar, nəşr edilən kitablar, istehsal olunan filmlər, "Azərbaycan xalçaları" elmi-publisistik jurnalı, konfranslar, görüşlər, fikir mübadilələri və s. bu mərkəzin yalnız yüksək peşəkarlığını yox, həm də ondan az yüksək olmayan vətənpərvərliyini, millət və dövlət qarşısındakı böyük məsuliyyətini göstərir.

"Qazax-Borçalı bölgəsinin xalçaları" kitabı "Azər-İlmə"nin daha bir yaradıcılıq hesabatıdır. Şübhəsiz ki, "Azər-İlmə" bundan sonra əldə etdiyi kifayət qədər zəngin təcrübəyə dayanan daha böyük uğurlara imza atacaqdır. Və Azərbaycan dövlətinin yaratdığı geniş imkanlardan istifadə edərək Azərbaycan xalçasının layiq olduğu səviyyəyə qaldırılmasında öz tarixi xidmətlərini daha inamla, təşəbbüskarlıqla davam etdirəcəkdir. Vətəni, xalqını sevən hər bir azərbaycanlı "Azər-İlmə"nin nailiyyətləri ilə öyünərək "bu yurdun xalçaçılığı var olub, vardır və var olacaq!" deyə biləcəkdir.

"Xalq" qəzeti. 21 aprel, 2015-ci il